

MÉLTÁNYOSSÁG
politikaelemző központ

MÉLTÁNYOSSÁG
politikaelemző központ

AMERIKAI FILM

MAGYAR SZEMMEL

7

info@meltanyossag.hu

www.meltanyossag.hu

0630-311-1701

1149 NAGY LAJOS KIRÁLY ÚT 167. II. 23.

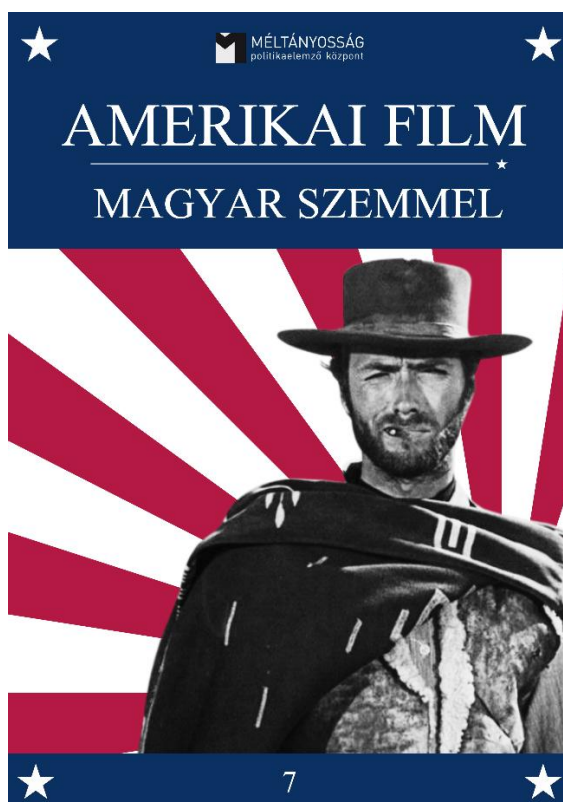

Paár Ádám

Amerikai film magyar szemmel VII.

A hazafiság

Az amerikai film és közélet összefüggéséről szóló sorozat zárófejezetében megvizsgáljuk az amerikai hazafiság – ha úgy tetszik: amerikai nacionalizmus – filmes megjelenítését. A nemzeti érzés, a lokális identitás és demokrácia egymást feltételezi az amerikai tömegkultúrában.

info@meltanyossag.hu

www.meltanyossag.hu

0630-311-1701

1149 NAGY LAJOS KIRÁLY ÚT 167. II. 23.

Hónapok óta vizsgáljuk az amerikai film szerepét a demokrácia megszilárdításában. Tézisünk szerint, amelyet kifejtettünk a sorozat [első részében](#), a filmek lenyomatai egy társadalom politikai kultúrájának, és sűrítve, lepárolva tartalmazzák azt, hogy az adott társadalom miként gondolkodik a hatalom és a szabadság, a többség és az egyén viszonyáról, valamint a társadalmi konfliktusok kezelésének kívánatos módjáról. A második részben [megvizsgáltuk](#) az amerikai szolidaritás és együttműködés értékeit, és azt tapasztaltuk a választott, mintába került filmes alkotásokon keresztül, hogy az amerikai mozgókép kifejezetten értéként mutatja be az egyének közötti, valamint a különböző közösségeken belüli szolidaritást. Rámutattunk arra, hogy a szolidaritás szoros összefüggésben áll az Egyesült Államok keresztény alapozásával: miközben az állam és egyház szétválasztásához kétség sem férhet, a keresztény közösségek értékrendje mai napig kimutatható a szekularizálódó társadalomban.

A [harmadik részben](#) az Egyesült Államok mint egy sokszínű társadalom került a vizsgálódásunk fókuszába. Bemutattuk, hogy miközben az Egyesült Államok történetében sokszor húzódott konfliktus a nem fehér-angolszász-protestáns (WASP) közösségek (különösen az írek, római katolikusok, olaszok, afroamerikaiak, őslakosok, ázsiaiak) és a dominánsan angolszász-protestáns értékrend között, mára ezeknek a közösségeknek az értékei szintén beépültek az amerikai társadalom alapértékei közé. A [negyedik fejezetben](#) a piacgazdaság megítéléséről írtunk, és megállapítottuk, hogy a piacgazdaság nem csak

közgazdasági, hanem etikai fogalom az amerikai rendszerben: a kereslet és kínálat törvénye, a szabad termelők és fogyasztók (ön)szerveződése és szövetkezése, a monopóliumok elutasítása leképezi az elvet, hogy egyetlen intézmény és személy sem csorbíthatja az amerikai polgár szabadságát. Az [ötödik fejezetben](#) azt mutattuk be, hogy az amerikai film előszeretettel bízta az igazságszolgáltatást a szerethető rossziúkra. Végül, a [hatodik fejezetben](#) bemutattuk az amerikai természetszeretetet, az ökológiai patriotizmust.

Ebben a fejezetben egy olyan témát elemzünk, amely a legközelebb áll az európai hagyományhoz: a nemzet, nacionalizmus és hazafiság témáján keresztül elemezzük a demokrácia érzelmi alapját. Ez azért különleges téma, mert a mai európai elit gyakran úgy hivatkozik az Egyesült Államokra, mint egy olyan országra, amely maga mögött hagyta a nemzet fogalmát. De így van valójában?

Egy különleges nemzet

A félreértés abból fakad, hogy az Egyesült Államok nem illeszthető be automatikusan sem az európai nemzetállami, sem a kultúrnemzeti kategóriákba. Nem önmagában az állam területe és intézményei, nem is a nyelv az amerikai nemzettudat alapja. Sokan „alkotmányos hazafiságról” beszélnek az Egyesült Államok kapcsán, mondván, hogy a legfőbb közös többszörös az amerikaiak számára az alkotmány – és alkotmánykiegészítések – tisztelete. Samuel Huntington szerint létezik egy közös magkultúra, amelynek elemei (az angol nyelvűség a

közéletben, a puritán munkaetika, a horizontális mobilitásra való hajlandóság, az alkotmány tisztelete) együttesen lefedik az amerikai patriotizmust. Tovább menve egy lépéssel, sokan „amerikai életmódról”, sőt életformáról beszélnek, amelyhez való alkalmazkodás mutatja az amerikaiaság mércéjét. A történészek és szociológusok rámutattak arra, hogy bárki – nyelvtől, bevándorló háttérétől függetlenül – képes lehet azonosulni ezzel az életformával. Az életforma eleme a szabadság értéke (beleértve mások szabadságának és méltóságának) respektálását, a jogok egyenlősége, valamint a tisztelet, ragaszkodás az amerikai szimbólumok, így a csillagsávos lobogó iránt.

Aki csak felületesen belepillant az amerikai háborús és katasztrófafilmekbe, tapasztalhatja, hogy mindegyikben katartikus élmény, amikor az ellenséges támadás / földrengés / meteorbecsapódás után a maroknyi túlélő megtalálja az amerikai csillagsávos lobogót. Számos film kezdődik vagy fejeződik be az amerikai zászló le- vagy felvonásával. Az amerikai zászló iránti kultusz visszavezethető a függetlenségi háborúig (1775-1783), de a 19. század végi reformmozgalmak adtak igazi hátszelet a zászlókultusznak. A reformerek úgy gondolták, hogy az amerikai társadalom végletesen széttöredezett, az Észak-Dél, Kelet-Nyugat, gazdag-szegény, város-vidék ellentétek, valamint a nativizmus (bevándorlás-ellenesség), sovinizmus és rasszizmus mentén. Úgy érezték, hogy az intézmények nem elegendőek a nemzeti összetartozás megerősítésére, továbbá az

ezekben az évtizedekben tetőzött migráció során érkezett sok százezer bevándorló amerikai állampolgárrá nevelésére.

Az 1890-es években a civil mozgalmak érveltek amellett, hogy szükség van olyan mindennapos rituálék bevezetésére, amelyek képesek érzelmileg egybeforrasztani az amerikai állampolgárokat. A populista mozgalom egyik laboratóriumának számító Kansas állam kormányzata 1892-ben bevezette az elemi iskolákban a zászlóra tett esküt: minden iskolában a zászlónak tett eskü szövegének elmondásával indult a nap. Az I. világháború idején terjedt el a zászlóeskü széles körben. 1915-ben július 4-ét, a Függetlenségi Nyilatkozat kiadásának napját az amerikanizálás napjává nyilvánították. Rohamosan terjedt az állampolgári ismeretek tantárgy bevezetése a tagállamok iskolarendszerében. Először New Jersey vette be a kötelező tantárgyak közé az állampolgári nevelést 1907-ben.

Önkritikus múltkép

Ami az amerikai filmeket megkülönbözteti minden más nemzet filmes kultúrájának termékeitől, az az önkritika: nincs olyan történelmi dráma, háborús film, amelyben ne utalnának valamilyen módon az amerikai politika, kormányzat, hadsereg által elkövetett hibákra és bűnökre. Ez persze nem volt mindig így! Az amerikai film és hazafiság összefüggése nagyjából három korszakra osztható: a százszázalékos hazafiság kora (1915-1960-as évek), az önkritika kezdete (1960-80-as évek), és végül a mai amerikai hazafiság, amely vállalja az önkritikát, beépíti azt,

oly módon, hogy az amerikai politikai rendszer felsőbbrendűségét sugallja, hiszen érzékelteti, miszerint a nemzet képes volt meghaladni korábbi hibáit (az az utolsó szakasz az 1990-es évektől kezdve napjainkig húzódik).

A bevándorlók szocializációja, valamint a világháborúban való részvétel lendületet adott a hazafias mozgóképes nevelésnek. Az I. világháborús amerikai filmekben a vilmosi Németország jelentette az angol és francia civilizációra leselkedő legnagyobb fenyegetést, így az amerikai katona úgy jelent meg a filmvásznon, mint saját hazáján kívül a demokrácia, az egész emberiség ügyének védelmezője. A filmművészetben kezdettől összekapcsolódott az amerikai hazafiság és a demokrácia védelme. 1919-20-ban sok állam hozott rendeletet, amelyben megtiltottak minden bírálatot, kritikát vagy támadást, amely érintené az amerikai politikai rendszert, az alkotmányt, a zászlót és a hadsereget. Ez elment egészen odáig, hogy cenzúrázták a könyveket, majd 1934-1968 között az ún. Hays-kódex jegyében szigorú tilalmakat vezettek be erkölcsi kérdésekben, megtiltva bármely nemzet megsértését, valamint a szabálygyűjtemény előírt körültekintő ábrázolást az amerikai zászlóval kapcsolatban. Ez az utóbbi az, ami – önkéntes alapon – mai napig tovább él az amerikai filmekben.

A II. világháborúban még egyértelműbb volt az amerikai katona és az amerikai politikai rendszer erkölcsi fölénye. Az 1960-70-es években, a vietnami háború elleni tiltakozás, a polgárjogi küzdelmek és a generációs forradalom idején azonban a hazafiság, az amerikai zászló

és politikai rendszer mindenk fölé helyezése erős kritikát kapott a tömegkultúrában. Az őslakosok, afroamerikaiak és ázsiai születésűek polgárjogi mozgalmai, valamint a baloldali történészek (Howard Zinn, William A. Williams, Eugene Genovese, Gabriel Kolko) kritikusan szemlélték az amerikai múlt heroizálását. A tudományos életben, ezt követően a tömegkultúrában az 1960-as évektől kezdetét vette a heroizáló amerikai múltértelmezés dekonstrukciója. A filmek ügyesen jelenítették meg az önkritikát: miközben a Vadnyugat meghódítása, vagy a vietnami háború ábrázolásában utaltak az amerikai bűnökre, azzal enyhítették, illetve tették elfogadhatóvá a kritikát, hogy mindig felléptettek olyan amerikai hősokeket, akik megpróbálták segíteni az üldözötteket, legyenek azok indiánok vagy vietnami civilek.

Közhely, hogy leginkább az indiánok amerikai filmes ábrázolásán lehet lemérni a változások horderejét. Az 1960-as évektől az amerikai őslakosok, illetve a velük szemben fellépő lovashadsereg ábrázolásán mérhető le a patriotizmus átértékelése. Míg az őslakosok a 20. század első felében nem tölthettek be pozitív szerepet (legfeljebb annyiban, hogy a vadonba merészkedő, fogolyszabadító fehér hősokek segítői, alárendeltjei), addig az 1960-as évektől sorra jelentek meg azok az indián-ábrázolások, amelyek visszájára fordították az amerikai hőskultuszt: a *Cheyenne indiánok alkonya* (1964), a *Dundee őrnagy* (1964), a *Kék katona* (1970) és a *Kis nagy ember* (1970) nem is annyira az indiánok mellett, mint inkább az amerikai Nyugat-kultusszal és az amerikai hadsereg kultuszával szemben fogalmazódtak meg.

Ezek a filmek gyakran ugyanúgy áldozatként ábrázolták az őslakosokat, mint a korábbi korszak filmjei, ám a kék egyenruhás lovaskatonákból, a telepések védelmezőiből közönséges gyilkosok lettek. A *kék katona* című filmben a csejen indiánok táborát elpusztító lovaskatonák üvöltözve rázzák kardjukat, szuronyukat, a rá tűzött trófeákkal. A civilizáció nyugati előhírnökei, a lovaskatonák viselkednek úgy, mint ahogyan a filmekben a barbárnak lefestett indiánokat jelenítették meg a korábbi filmekben. A Vietnam-szindróma, magyarul az, hogy az Egyesült Államok, amely 1917 óta magára vállalja az emberi jogok védelmét, és 1945 óta szuperhatalom, megégette magát egy igazságtalan, morálisan vállalhatatlan konfliktusban, nyomot hagyott az amerikai filmművészen, és ettől az érzéstől a republikánus kormányzatok sem függetleníthették magukat, bár látjuk a jelenben, hogy az amerikai soft power egyre jobban olvad, és mindinkább előnyben részesíti az erőszakos, harcias megoldásokat: gondolhatunk George W. Bush iraki és jelenleg Donald Trump venezuelai beavatkozására.

Az amerikai filmek azonban tudják függetleníteni magukat a mindenkori kormányzattól, és képesek hatni sokakra, lángon tartva az amerikai társadalom lelkiismeretét. 1990 után, amikor a Szovjetunió összeomlott, nyilvánvalóvá vált, hogy az Egyesült Államok vált a világ egyetlen szuperhatalmává. Ez viszont együtt járt a művészek, köztük a filmek számára a társadalmi felelősség még tudatosabb vállalásával, mint korábban. Az amerikai polgárjogi mozgalmak, a civil nőjogi,

környezetvédelmi, meleg mozgalmak erőfeszítései ekkor értek be, és a filmesek tudatosan vállalták ezek megjelenítését. Számukra az amerikai hazafiság mindenekelőtt a szabadság értékének védelmét jelentette, beleértve az identitáscsoportok önálló érdekérvényesítéséhez való jogát.

Felsorolni is nehéz lenne az amerikai filmeket, amelyek reflektálnak a hazafiságra és a nemzettudatra. Ezért a folyamat három szakaszából választunk három reprezentatív filmet, amelyek demonstrálják, hogyan változott a hazafiság értéke, s vele együtt a hadsereg megítélése. A *York őrmester* (1941), a *Hair* (1979) és az *Egy becsületbeli ügy* (1992) egyaránt reflektálnak a hadsereg, katonai szolgálat és hazafiság témájára, de eltérő hangsúllyal, leképezve az adott korszakot.

Célkeresztben a hadsereg

Az igaz történeten alapuló *York őrmester* klasszikus példája azoknak a háborús filmeknek, amelyek erénynek tekintik a kötelességteljesítést, és dicsőítik a militarizmust. Alvin York, a fiatal farmerfiú egy napon csoda hatására lemond az ivásról, majd teljesíti kötelességét, és belép a hadseregbe. A fiatal katona egymaga megöli 35 német katonát, és foglyul ejt 132-öt, amivel természetesen kiváltja felettesei és bajtársi tiszteletét. Ez a film még azt sugallja, hogy az amerikai hazafiság megtisztítja az egyént a korábbi bűnöktől, amelyeket itt az alkohol szimbolizál.

Az amerikai katonai egyenruha ázsiója nagyot esett Vietnamban. Ekkortól már nem lehetett az amerikai hadsereget ugyanúgy ábrázolni, mint a II. világháború idején, például a *York őrmesterben*, amely igazságos ügy támogatására buzdított. Az 1970-es években készült filmek kritizálták az amerikai hadsereget, azon keresztül pedig kritikusan álltak a mindenkori amerikai kormányok háborús céljaihoz: így lett a történettudományos munkák egy részében és a tömegkultúrában a 19. századi *manifest destiny* (nyilvánvaló elhivatottság) jelszavából az imperializmust alátámasztó ideológia, az Egyesült Államok területét megnövelő, Mexikó kétharmadát elbitorló amerikai-mexikói háborúból egyszerű rablás, az 1898-as spanyol-amerikai háborúból a Fülöp-szigeteki gerillaharc leveréséből kisarjadt népiirtás, a latin-amerikai intervenciókból egyszerű terrorizmus, Vietnamból szégyen. A kritikus hozzáállás persze csábít a ló másik oldalára való átesésre. A hiperkritika túlzásokra ösztönzött az amerikai esetben, és olykor elvezetett - szélsőséges esetekben - a vaksághoz a "másik" oldal(ak) bűneit illetően (tipikus példája ennek, hogy az amerikaiak azzal nem foglalkoztak, vajon a dél-vietnamiak többsége hajlandó vajon egyesülni az északi kommunista rezsim uralma alatt, vagy gondolhatunk a Castro, Che Guevara és Mao iránti kultuszra, amely persze nem csak az észak-amerikai, hanem a nyugat-európai fiatalok egy részének sajátja volt az 1960-70-es években).

A *Hair* című film kissé ironikusan, de méltányolta a hippik életformáját: bemutatta, hogy a csavargó fiatalok életformája, ha nem

is erkölcsösebb, mint a nyárspolgároké, de nem is rosszabb, és legalább másnak nem ártanak. A hippik szabad(os) attitűdjével szembeni legmarkánsabb, nyugtalanító ellenpontot a militarizmus, és annak manifesztációja, a hadsereg képezi. A tábornok arról szónokol, hogy a katonák legyenek büszkék arra, hogy az Egyesült Államok hadseregének, „a világ legerősebb harcoló alakulatának” katonái. A hangszóróból dübörgő, a Vietnamban szolgáló katonák szenvedéseit bemutató dallam azonban kigúnyolja a tábornokot, míg végül ripityára löveti a hangszórót. Berger, a katonai szolgálatot megtagadó hippifeláldozza magát jézusi karakterként a farmerfiú, Bukowski helyett a film végén. A végkicsengés egészen más, mint a *York őrmesterben*: ami ott hazafias tett volt, az a *Hair* világában kényszerű cselekedet. Ám Bergert jobban becsüljük, mint Yorkot, éppen azért, mert Berger nem a nagybetűs hazát, hanem barátját védelmezi azzal, hogy felszáll a Vietnamra tartó csapat szállító repülőgépre. Halála tragikus, ám áldozata felemelőbb, mint York győzelme,

Az *Egy becsületbeli ügy* című film már a hidegháború után játszódik, és tényként kezeli, hogy bűncselekmények történhetnek a hadseregen belül is, nemcsak a civil társadalomban. Egy Guantanamóban szolgáló tengerészgyalogos közkatona, William T. Santiago nem bírja a nehéz menetelést, ezért kéri áthelyezését. Cserében levelében megígéri, hogy beszámol egy illegális lövöldözésről, amely az amerikai és kubai vonalak között történt. A levél az ezredes kezébe kerül, aki parancsba adja a hadnagynak Santiago

megleckéztetését, hivatalos nevén „megrendszabályozását”. Két tengerészgyalogos, köztük a katona, akit Santiago a levelében bemártott, meglepik Santiagót, ám a rendszabályozás eldurvul, és a fiatal férfi belehal a bántalmazásba.

Innentől kezdve a film átalakul törvényszéki drámává. Bár egyértelmű, kinek az oldalán áll a morális fölény, az igazság megtalálható Nathan Jessep ezredes szavaiban is, aki arra hivatkozik, hogy neki kell fenntartania a rendet, egy olyan helyzetben, amikor négyezer kubai áll tőle háromszáz méterre, és jobban ismeri azt, mire van szükség, mint az irodai aktakukacok. A valóságismeret persze nem lehet mentség a jogsértésre, mi több, az emberölésre (melyről Jessep ezredes közvetetten bár, de tehet). Ennél jelentősebb, hogy a film nyíltan rámutat a katonaságon belüli szocializációs ellentétekre, a tisztek és a közkatonák, valamint a különböző alakulatok (haditengerészet és a tengerészgyalogság) közötti konfliktusra. A *York őrmesterben* fel sem merült az, hogy az amerikai hadsereget ne egységben mutassa be. Az *Egy becsületbeli ügy* nyíltan utalt a feszültségre a civil világ normálisnak tartott állapota és a katonaság zártabb, felszínen fegyelmezett, de a felettesek kegyetlenkedését és a katonák közötti abúzust eltitkoló világa között. Később televíziós sorozat készült az amerikai katonai büntetőjogi drámákról, amelynek címét (*Becsületbeli ügyek*) egyértelműen a *Becsületbeli ügy* ihlette. Tipikus eset, amikor egy jó film sikere elvezet egy gyengébb sorozat

forgatásához (az 1995-ben forgatott sorozatot a következő évben levették a képernyőről, az alacsony nézettség miatt).

Konklúzió

Az amerikai demokrácia bemutatását célzó sorozatunk végére érve felmerül a kérdés: hogyan lehet összefoglalni a tapasztalatokat, és milyen időtálló következtetéseket lehet levonni a magyar állapotokra. Az alábbiak állapíthatók meg: az amerikai demokrácia jelentős mértékben az alulról szerveződő, autonóm, öntevékeny kisközösségek (családok, települések, szakmai és civil mozgalmak) hálózatos működésén alapul, és ezt kiegészíti egy kellően tisztelt jogi-intézményes rendszer, amely nem avatkozik bele szükségtelenül az állampolgárok jogaiba.

Az Egyesült Államokról közhelyszerűen mondják, hogy individualista ország, ám ez messze nem igaz a mindennapokban: az egyének szabadon csatlakozhatnak különböző mozgalmakhoz, és részt vehetnek a közösségek tevékenységében. Bárki, etnikai, nyelvi és kulturális háttértől függetlenül, azonosulhat az amerikai mag-kultúrával (angol nyelvűség a közéletben, önkormányzatiság, a horizontális mobilitásra való hajlam, a monogám házasság, demokrácia, puritán munkaetika). Gyakran a kapitalizmus superhazájaként utalnak az Egyesült Államokra. A piacgazdaság azonban jóval szélesebb értelmű az amerikai közéletben, mint amit ma Magyarországon értünk alatta. A piacgazdaság etikai norma, amely kizárja a monopóliumok,

nagy trösztök és kartellek létét, amelyek, hasonlóan a szövetségi kormányzathoz, eltorzíthatják a társadalmat. Az amerikai termelő és fogyasztó szabad szövetkezése, együttműködése magasabb rendű az amerikai tömegkultúrában, mint a nagyvállalatokra alapozott kapitalizmus. Végül fontos megjegyezni érdekességként, hogy az amerikai hazafiság eleme a környezet védelme, a természetvédelem, ami megint több, mint amit Európában értenek ezen fogalmak alatt: a környezet védelme szorosan összefonódott a 19. század végén azzal a gondolattal, hogy az amerikaiság nem a keleti part nagyvárosaiban alakult ki, hanem a vadonban.

Magyarországon sokat nem lehet átemelni a fenti értékekből: nincsen igazán ökológiai patriotizmus, mint hagyomány, az interkulturális dimenzió hiányzik, az amerikai magkultúráról nem beszélve. Ami megvalósítható, az önkormányzatiság védelme, illetve helyreállítása. Az amerikai tapasztalat azt mutatja, hogy egyetlen társadalom sem működhet autonóm mozgalmak nélkül, amelyek a demokrácia laboratóriumaként szolgálhatnak. Az alulról szerveződő közösségek számára szükséges egy közös értékrend, amelyet mindenki kész és képes elfogadni. Ám kérdés, vajon ha a pártpolitika mentén töredezik a magyar társadalom, van-e elegendő számú közös ügy, ami átvágja a pártpolitikai ellentéteket. Jelenleg nem lehetünk optimisták, mert nem látszik kiút ebből a helyzetből.

Először közös értékrend szükséges, amelyet az állampolgárok önszerveződő közösségei elfogadnak, nem vitatnak.

Ezért ezek az értékek nem lehetnek sem túl bonyolultak, sem olyanok, amelyek csak a társadalom egyik felének kedveznek. Olyan normákra van szükség, amelyekben mindenki meg tud egyezni, mert keveset kíván az állampolgároktól. Mint ahogyan az amerikai magkultúrával bárki képes lehet azonosulni, anélkül, hogy ezért hátrány érné, ámde annál inkább élvezheti az előnyét (nyilván egy történelmi fejlődés szükséges a demokratikus, szolidáris társadalom kialakulásához, hiszen az amerikai társadalom sem lett elsőre demokratikus, sokan kirekesztődtek a 20. század közepéig a társadalmi kohézióból).

Tipikus példa, hogy az amerikai alkotmánnyal, a zászlóval, a horizontális mobilitással bárki azonosulhat, sőt ezek még segítik is a beilleszkedést a társadalomba. Másrészt ezeket nem lehet megtanulni kizárólag az iskolában. Az amerikai ember sem csak ott tanulja ezeket az értékeket, hanem legalább annyira a civil mozgalmakban és persze az elsődleges szocializációs közegben, a családban. Valószínűleg egy jövőbeni magyar demokráciának először arra kellene erőfeszítéseket tennie, hogy megszilárdítsa a családokat, és előmozdítsa a legkülönbözőbb társadalmi, kulturális egyesületek alakulását. Megint csak pártpolitikai dimenzió nélkül. E pártpolitika nélküli családi és kisközösségi nevelés nélkül bármely demokrácia félkarú óriás.